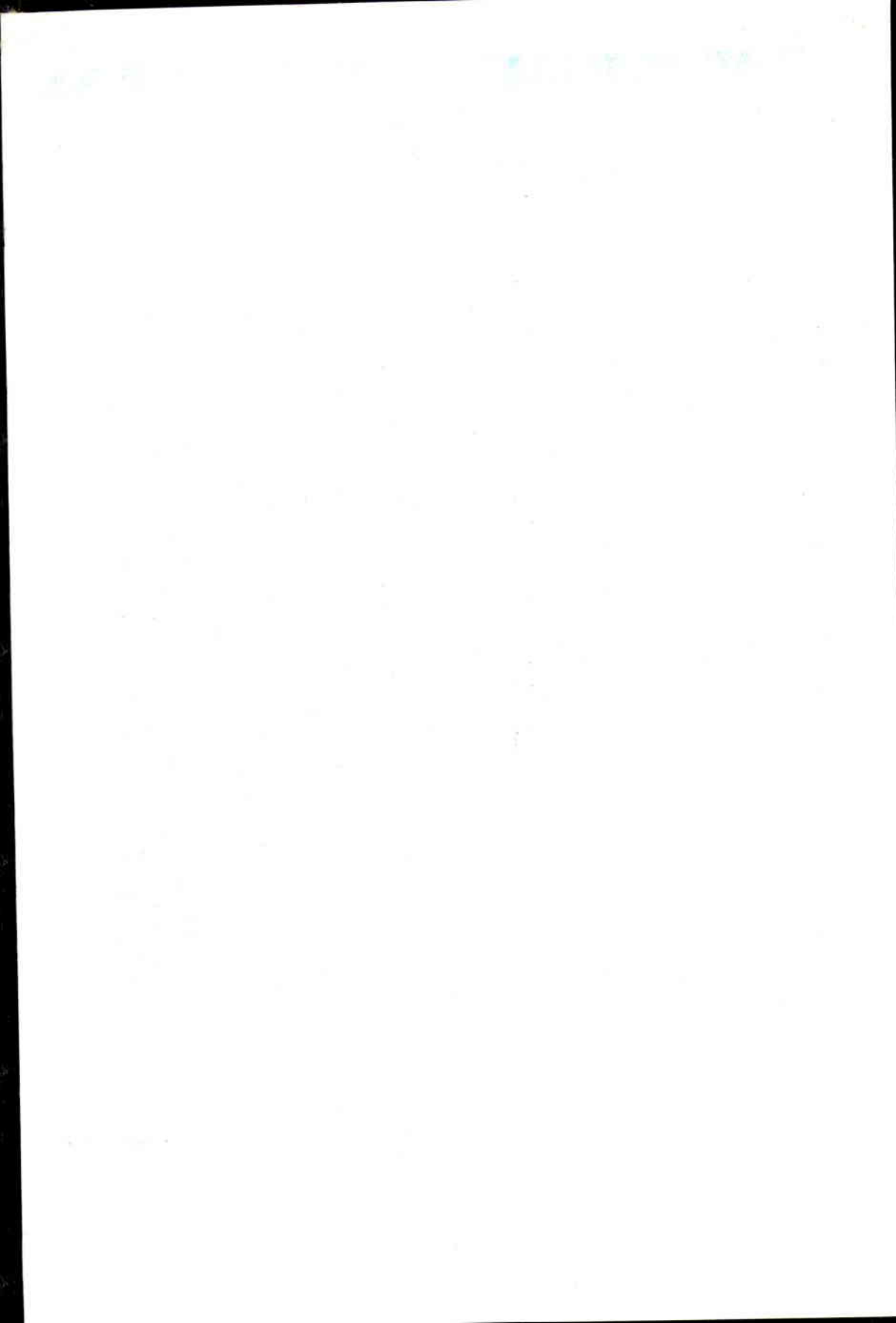




MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYIN NO: 509
ATATÜRK EĞİTİM FAKÜLTESİ YAYIN NO: 14

XV. YÜZYIL OSMANLI AĞAÇ İŞÇİLİĞİ

Yrd. Doç. Dr. Ayla Ersoy



MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYIN NO: 509
ATATÜRK EĞİTİM FAKÜLTESİ YAYIN NO: 14

XV. YÜZYIL OSMANLI AĞAÇ İŞÇİLİĞİ

Yrd. Doç. Dr. Ayla Ersoy

İSTANBUL - 1993

ISBN 975 - 400 - 077 - 8
Marmara Üniversitesi
Teknik Eğitim Fakültesi
Döner Sermaye İşletmesi
Matbaa Biriminde Basılmıştır.

İSTANBUL - 1993

ÖNSÖZ

Ağaç dokusuyla kendine özgü kokusuyla, dayanıklılığı ve sıcaklığıyla tarih öncesi çağlardan başlayarak günümüze dek kullanım sürekliliği gösteren bir malzeme. Bu uzun zaman süreci içinde ağaç işçiliğinin nerelerde, nasıl hangi tekniklerle kullanıldığını bir tek çalışma içinde toplamak ve değerlendirmek oldukça zor. Bu sebeple dönem veya yüzyıl olarak ele almak gerekli oluyor. Benim için de XV. yüzyıl Erken Osmanlı döneminde yapılmış olan ağaç eserlerle çalışmamı sınırlandırmak bir zorunluluk oldu. Daha çok mimariye bağlı olarak kullanılan ağaç malzeme kapı, pencere kepenkleri, tavan, sütun v.s. gibi mimari organlarda yoğunlaşmaktadır. Ağaç malzeme ile tamamlanan yapıların her biri Anadolu'nun çok değişik yörelerinde inşa edilmiştir.

XV. yüzyıla ait Osmanlı ilk devir ağaç işçiliğinin örneklerini tek tek yerlerinde yaptığım inceleme ve araştırmalarla kronolojik bir sıra içinde bir araya getirmeye çalıştım. Bu araştırmalarım sırasında bazı küçük mahalle mescitlerinin yıkıldığını, bazılarının onarıldığını gördüm. Bu yapıların kuşkusuz korunmak amacıyla onarımları gerçekleştirilmiş. Ancak bazı mescitlerde ağaç sütunların, tavan ve minberlerin üzerleri renkli yağlıboya ile bilinçsizce boyanarak, tüm orjinallikleri kaybolmuş ya da orjinalleri çıkarılarak yerlerine sıradan ağaç malzeme ile yapılmış basit kapı ve pencere kepenkleri takılmış. Bazıları da sahipsizlik ve bakımsızlık yüzünden parçalanmış ve kopmuş.

Kültür varlıklarımız olan bu tür eserlerin gelecek nesillere sağlam ve orjinal olarak aktarılması en büyük dileğimiz olduğundan bu tür örnekleri görmek çok üzücü oldu. Bu çalışmamla gelecek nesillere aktarım konusunda kendi payıma ufak bir katkı yapmış olacağıma inanıyorum.

Çalışmamın Marmara Üniversitesi yayınları içinde basımını sağlayan Sayın Dekanım Prof.Dr. Coşkun Alptekin'e ve Marmara Üniversitesi yayın kuruluna teşekkür ederim. Çalışmamın başlangıcından bitimine kadar fikirleri, önerileri ve kaynakları ile yardımlarını esirgemeyen Sayın Prof.Dr. Selçuk Mülayım'e, çalışmamı yayınlanmadan önce okuyan Sayın Prof.Dr. Metin Sözen'e, görsel malzemenin hazırlanışında önemli katkıları olan Sayın Prof. İsmail Avcı'ya, fotoğraflarını çekimlerini yapan Sayın Hulki Erdem ve Sayın Tayyip Yılmaz'a, şekillerin çizimlerini yapan sevgili öğrencim Banu Vural'a, kitabın hazırlanmasında emeği geçen tüm dostlara ve öğrencilerime ayrı ayrı teşekkür ederim.

Şubat 1993

Yrd.Doç.Dr. Ayla ERSOY

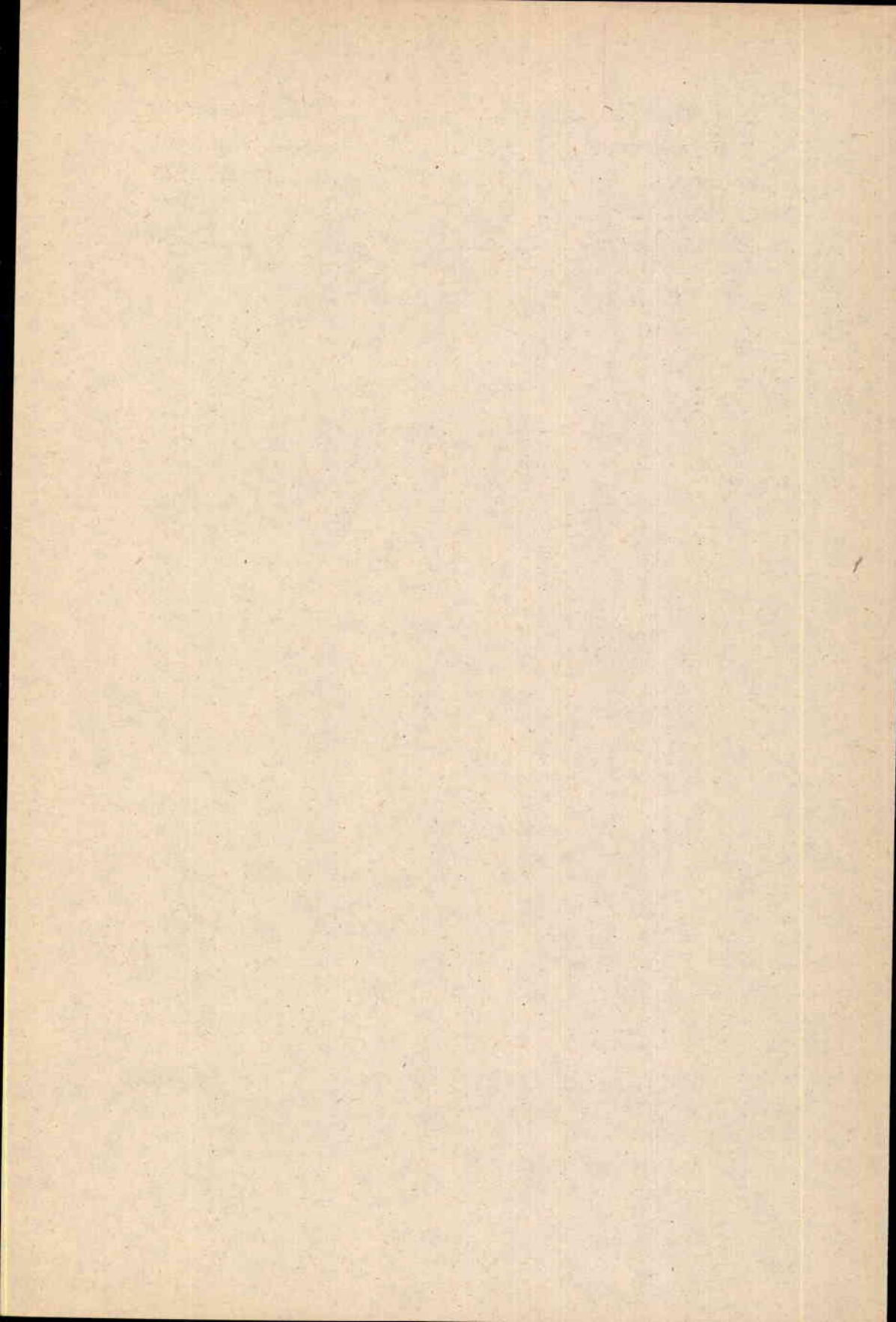
İÇİNDEKİLER

Önsöz

A- Giriş.....	1
a. İslamlıktan önce Türklerde ağaç işçiliği.....	2
b. Erken İslam ağaç işçiliği.....	2
c. Selçuklu Devri ağaç işçiliği.....	5
B- Katalog	
1. Bursa Ulu Camii (1400).....	9
2. Ankara Hoca Hundi Mescidi (XV. yüzyıl başı).....	11
3. Ankara Geneği Mescidi (XV. yüzyıl başı).....	11
4. Ankara Karanlık Mescid (XV. yüzyıl başı).....	12
5. Ankara Poyracı Mescidi (XV. yüzyıl başı).....	12
6. Ankara Hacı İvaz Mescidi (XV. yüzyıl başı).....	13
7. Ayaş Ulu Camii (XV. yüzyıl başı).....	13
8. Ankara Ahi Elvan Camii (1413).....	14
9. Merzifon Çelebi Mehmet Medresesi (1414-1417).....	17
10. Amasya Beyazıt Paşa Camii (1419-1424).....	18
11. Bursa Yeşil Cami (1419-1424).....	19
12. Bursa Yeşil Türbe (1424-1425).....	21
13. Bursa Muradiye Camii (1424-1425).....	22
14. Merzifon Çelebi Sultan Mehmet Camii (1426-1427).....	23
15. Ankara Hacı Bayram Veli Camii (1428).....	24
16. Ankara Hacı Bayram Veli Türbesi (1428).....	25
17. Edirne Beylerbeyi Camii (1429).....	26
18. Bursa Cem Sultan Türbesi (1429).....	27
19. Osmaniye Koca Mehmet Paşa Camii (1430-1431).....	27
20. Edirne Muradiye Camii (1436).....	28

21. Ankara Karacabey Camii (1440)	29
22. Tire Yeşil İmaret Camii (1440)	29
23. Bursa Şehzade Ahmet Türbesi (1441)	30
24. Edirne Üç Şerefeli Camii (1443-1447)	30
25. Bursa II.Murad Türbesi (1450)	34
26. Bursa Hacılar Mescidi (1470)	35
27. İstanbul Fatih Camii (1470-1471)	35
28. Bursa İnegöl İshak Paşa Camii (1475-1481)	36
29. Bursa Şirin Hatun Türbesi (1480)	36
30. Alaşehir Şeyh Sinan Camii (1481)	37
31. Afyon Gedik Ahmet Paşa Camii (1482)	37
32. Manisa İvaz Paşa Camii (1484)	37
33. Edirne II. Bayezid Camii (1484)	39
34. Amasya Mehmet Paşa Camii (1485)	40
35. Tokat Hatuniye Camii (1485)	41
36. Amasya II. Bayezid Camii (1486)	41
37. Bursa Gülşah Hatun Türbesi (1486)	43
38. Manisa Hatuniye Camii (1490)	44
39. Bursa Başçı İbrahim Camii (1491)	45
40. Bursa Altıparmak Camii (XV. Yüzyıl sonu)	45
41. İstanbul Fatih Karadeniz Medresesi (XV. yüzyıl sonu)	46
42. İstanbul Yatağan Mescidi (XV. yüzyıl sonu)	46
43. Osmercik Koyun Baba Türbesi (XV. yüzyıl sonu)	47
C- Malzeme ve Teknik	49
Ç- Fonksiyon	54
a. Kapı ve pencere	54
b. Minber	55
c. Tavan	58
d. Rahle, Kur'an Mahfazası	61
e. Diğerleri	64
D- Tipolojik gelişim	67
a. Kompozisyon	67

b. Motifler	69
E- Deęerlendirme	71
F- Sonuç	75
G- Resim listesi.....	77
H- Bibliyografya	80



A- GİRİŞ

İslam yaşam teorisinin esasını din teşkil eder. İslam dini tanrıya itaattir. Bu kesin ve sınırlı görüş müslümanların tüm yaşamlarını etkilediği gibi sanatını da etkiler. İslam sanatı tamamıyla bezemeci bir sanattır. İslam eserlerindeki bezeme kullanımına baktığımızda, bezemeleri her yana yaymakla birlikte bunların belli bölgelerde toplanmış olduğunu farkedebiliriz. Bu özellik mimarlıkta veya diğer kullanım eşyalarında da aynıdır. Yaratılan her eser geometrik bir bütün olarak düşünülmüştür. İslam Sanatına ait taş veya ahşap eserleri dikkatlice izlediğimizde bunların organik bir bütünlüğe kavuştuğunu ve işlevsel bir nitelik kazandığını görebiliyoruz. Başlangıçtan beri soyuta yönelmiş olan bezeme sanatı organik bir oluşum kazanırken, kullanılan hiç bir çizgi veya motif rastgele değildir. Her biri düşünülmüş olarak kullanıldığı gibi evrenin düzenini ifade eden birer semboldür.

Özgün İslam bezemesinin anatomisini şu dört özellik oluşturmaktadır. 1- Elemanların soyutluğu - 2- Çizgilerin çokluğu - 3 - Organların kaynaşması - 4 - Başlangıç ve bitiş noktalarının olmayışı.

Böylece kuru, cansız yığınlar yerine dinamik, canlı, insanları düşünmeye sürükleyen özgün bezemeler yaratılmıştır. (1) .

Türk sanatının en az tanınan kollarından biri ağaç işçiliğidir. Son yıllarda araştırmacıların ilgisini çekmeye başlamış ve bu konu ile ilgili makalelere daha sık rastlanır olmuştur. Müzelerde cami ve diğer yapılarda bulunan ağaç eserler de tek tek ortaya çıkarılmaya, incelenmeye başlanmıştır. Cami, mescid kapı ve pencere kepenkleri, mihraplar, minberler, rahleler, Kur'an Mahfazaları, vaiz kürsüleri,

(1) İsmail Hakkı Baltacıoğlu - *Türk Plastik Sanatları*, Ankara, 1971, s. 113-114

türbelerdeki lahitler ağaç işçiliğinin ne denli gelişmiş olduğunu göstermekte, her biri ayrı ayrı birer sanat eseri olarak değer ve önem taşımaktadır. Genellikle geometrik şekillerin oluşturduğu süslemenin ağaç üzerine uygulanışının en güzel örneklerini bu eserlerde görmekteyiz.

Üzerlerinden yüzyıllar geçtiği halde eğilme, çatlama veya çarpılma görülmeyen bu sanat şahaserleri sıcağa ve rutubete dayanıklı malzeme olarak ceviz, elma, armut, gül ağaçlarından elde edilen tahta levhalar kullanılarak yapılmıştır.

a. İslamlıktan Önce Türklerde Ağaç İşçiliği

Orta Asya'da yaşayan Türklerden günümüze kalan eserler arasında taşınabilir eşyalar üzerinde süsleme sanatının ileri gitmiş olduğunu yapılan kazılardan elde edilen veriler göstermektedir. Özellikle taş ve tahta oymacılığının bu tür eşyalar üzerindeki örneklerine Pazırık ve Noın Ula kazılarında çıkarılan Asya Hunlarına ait masalar, at koşum takımları verilebilir. Çinliler masayı Türklerden öğrenmişlerdir.

Tahta oymacılık Türk saraylarında daha ileri gitmiştir. 448 de Atilla'yı ziyaret eden Bizans elçisi Priskos bu konuda geniş bilgi vermektedir. Bütün odaların ve eşyaların ağaçtan yapılmış olduğunu, sarayın her tarafının oyma süsleme ile donatıldığını ve sarayın ağaç sütunları olduğunu yazmaktadır. İnsanoglunun kullandığı eşyaları süsleme tutkusu, değişen zaman içinde güzeli arama isteği ve çabası, dolap kapaklarından tavanlara, sütun başlıklarından kapı ve pencerelere dek her yüzeyi oyma ve kakma gibi süslemelerle donatmalarına sebep olmuştur.

b. Erken İslam ağaç işçiliği

İslamın beşliği Arabistan'da daha VII. yüzyılın ortalarından itibaren İslam bezemelerinin en eski yerli kültür miraslarını kendi içinde toplayarak, Özümleyip yeni bir şenteze ulaştığı görülür. Yakın zamanlarda yapılan kazılar özellikle arabesk ve İslam süslemesinin

kaynağı ve gelişimine yeni boyutlar getirmiştir. Süsleme İslam sanatının ruhunu oluşturur. Sanat eserlerinin anlamını kavramanın esasıdır. İslam sanatının her dönemi kendine özgü süsleme üslubuna sahiptir. Eski motiflerin değişimi ve stilize edilişi ile sürekli yeni motifler yaratılarak farklı bir tarzda sanatsal eğilim üstün gelir.

Erken İslam ağaç süslemesine ait bir grup tahta oyma eser, Bağdat'ın kuzeyinde Dicle nehri üzerinde Takrit'te bulunarak bugün Metropolitan müzesine getirilmiştir. Bu parçalar üzerine uygulanan ağaç işçiliği VII. yüzyıl ile IX. yüzyıl arasındaki ağaç süsleme hakkında bilgi vermektedir. Bu parçalar üzerinde asma dalları, üzüm salkımları, palmetler, çam kozalağı, yonca ve kıvrık dallar motif olarak kullanılmıştır. Alçak rölyef olarak dekorlanmış bordürlerde kıvrık dallar, dört yapraklı rozetlere yer verilmiştir.

Üzüm salkımı Erken Hıristiyan sanatında ve Helenistik devirde de çok sevilen bir motiftir. İslam dünyasında da sevlmeye devam etmiştir. Fakat yavaş yavaş üslupsal değişime uğrayarak asma dalları soyut bir süslemeye dönüşmüştür. Yine Takrit'te, Meşatta'da ve diğer erken İslam eserlerinde çok sık uygulanan yonca yaprağı geniş kalp şeklinde palmet, yarım palmet ve asma yaprakları arasında ucu hafifçe öne doğru kıvrılmış palmetler Sasanî sanatından gelir ve erken İslam sanatının şekillenmesinde önemli bir rol oynar (2).

Abbasi sanatının önemli bir örneği olan Kayrevan Seydi Ukba Camisi'nin 867 de Bağdat'da hazırlanmış olan ahşap minberi üzerindeki süslemenin olağanüstü işçiliği ve geometrik motiflerin çeşitliliği, yıldız, haç, gamalı haçlarla gelişen düzenleme yonca biçimleri, yaprak ve dallar, yarım palmetlerle IX. yüzyılın ağaç işçiliğinin en zengin örneklerinden birisini oluşturur. Eğilmiş gövdesi ile palmet ağacı, çam kozaları ile çevrilmiş motif Emevi motiftir. Kudüs'deki Mescid-i Aksa'nın bronz kaplı kırışlerinde de aynı motif var-

(2) Maurice S. Dimond-" Some Aspects of Omayyad and Abbasid Ornament" *Ars Islamica*, MCMXXVII- VOL. IV. NewYork, 1968, s. 294

dır. Doğu Hıristiyan sanatındaki akantus yaprakları IX. yüzyıl Abbasi sanatında da yer alır. Motifler arasında Kayrevañ Seydi Ukba Camisi minberinde ve Takrit'te en önemli rolü çam kozası motifini oynar. Çeşitli gruplar içinde yapraklar arasına yerleştirilmiştir. Abbasi dönemi çam kozası motifini de Emevi süslemesinden almıştır. Mescid-i Aksa, Meşatta ve Kasr-el Tuba'da da aynı motif bulmak mümkündür. Bu motifin kullanım alanı sınırlandırılmaz. Mısır tahta oymalarında da uygulanmıştır. Emevi ve Abbasi eserlerinde motiflerle Samarra "C" grubu tezyinatı da yakın benzerlikler göstermektedir (3).

Fatimi devri ağaç işçiliği X. ve XII. yüzyıl Mısır, Suriye taş rölyeflerinden etkilenmiştir. El Ezher Camii Müzesindeki XI. yüzyıla ait kapı ve Hakım Camii ağaç işleri bu döneme örnek gösterilebilir. Geç devir Fatimi eserlerinde hayvan üslubuna doğru gidiş vardır. Newyork Metropolitan müzesinde ve Kahire müzesindeki kapılar bunun örneğidir. Av sahneleri, simetrik tek kuş ve hayvan grupları vardır. Bu üslup daha sonra Memluk sanatına da etki etmiştir. Burada tüm yüzeyi kaplayan zengin bir tabaka olmuştur. Günlük yaşamdan sahneler, av ve saray eğlenceleri görülür. (4) Taşkent, Semarkant ve Buhara çevresindeki Selçuklu fethinden önceye ait bazı kufi kitabeli eserlerden de pek az örnek kalmıştır. Kufi kitabeli bazı kapılar devrin taş tezyinatı ile çok yakın benzerlikler göstermektedir. Bu döneme ait Metropolitan müzesindeki bir rahle ile Hoca Ahmet Yesevi Camisi kapılarından ikisi üzerindeki zengin kıvrık dal ve rumi desenleri ile diğerlerine benzemektedir. Ayrıca Hermitage müzesi'nde Timur türbesinin kapıları ile Semerkant Şah Zinde Camisi kapısı da Timur devri ağaç işlerinden günümüze kalan örneklerdir.

Türk sanatında ahşap cami geleneğinin en erken örneklerini Orta Asya'da Gazneli ve Karahanlılara ait kalıntılarda görüyoruz. Gazne'de Sultan Mahmud'un yaptırmış olduğu Arus-ul Felek Cami-

(3) D. Talbot Rice, *Islamic Art*, London, 1965, s. 37

(4) Erdem Yücel, "Türk Mimarisinde Ağaç İşleri", *Arktekt*, 1968, No: 325, s. 21-26